

8. Schmidt M. Exploring the contradictions inherent in court-ordered "voluntary" mediation. *Dispute resolution journal*, Feb–Apr 2013, vol. 68(1), pp.103–116/
9. Огренчук Г. Правове регулювання застосування медіації при вирішенні цивільно-правових спорів: дис. канд. юр. наук : 12.00.03. Київ, 2016. 213 с.
10. Spencer D., Brogan M. *Mediation Law and Practice*. New York: Cambridge University Press, 2006.
11. Директива № 2008/52/ЄС Європейського парламенту і Ради про деякі аспекти посередництва (медіації) в цивільних та комерційних справах. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_a95.
12. C-75/16 – Menini and Rampanelli Judgment of the Court (First Chamber) of 14 June 2017. URL: <http://curia.europa.eu/juris/liste.jsf?language=en&num=C-75/16>.
13. Brown H., Marriott A. *ADR: principles and practice*. Third edition. London: Thomson Reuters, 2011.
14. Кодекс етики медіатора Національної асоціації медіаторів України, затверджений рішенням Загальних зборів ГО «Національна асоціація медіаторів України» від 07.12.2017 р., протокол № 1. URL: <http://namu.com.ua/ua/info/mediators/ethical-code/>.

УДК 808.5:347.97/99'652'

РИТОРИЧНА МАЙСТЕРНІСТЬ УЧАСНИКІВ СУДОВОГО ПРОЦЕСУ

RHETORICAL SKILLS OF THE PARTICIPANTS IN THE TRIAL

Сковронська І.Ю.,
к.філол.н., доцент,

завідувач кафедри іноземних мов та культури фахового мовлення
Львівський державний університет внутрішніх справ

Судочинство реалізується через упорядковану комунікацію професійних правників та людей, задіяних у судовому процесі. Це спілкування є регламентованим, і кожен учасник судового процесу має можливість звернутися до суду та присутніх із публічним словом або судовою промовою. Отже, судові промови – це полемічно-доказові виступи учасників судового засідання, покликані обґрунтувати певну позицію по суті справи, винність або невинність певної людини.

Ключові слова: риторика, судова риторика, судові дебати, культура, ораторська майстерність, судовий процес.

Судопроизводство реализуется через упорядоченную коммуникацию профессиональных юристов и людей, задействованных в процессе. Это общение является регламентированным, и каждый участник судебного процесса имеет возможность обратиться к суду и присутствующим с публичным словом или судебной речью. Итак, судебные речи – это полемически-доказательные выступления участников судебного заседания, призванные обосновать определенную позицию по сути дела, виновности или невиновности конкретного человека.

Ключевые слова: риторика, судебная риторика, судебные прения, культура, ораторское мастерство, судебный процесс.

Proceedings are implemented through the systematic communication of professional lawyers and people involved in the judicial process. This communication is regulated, and each party to the trial has the opportunity to appeal to the court and those present with a public word or a court speech. Consequently, judicial speeches are polemical and demonstrative speeches of the participants in the court session, designed to justify a certain position on the merits of the case, the guilt or innocence of a certain person.

Despite the significant differences in the speeches of the various participants in the litigation, one can name the common features of court speeches, namely: the desire to convince the truth of the allegations, the validity of these allegations and convincing arguments, appeal to similar examples, expediency and relevance of eloquence.

It must be admitted that Ukrainian society now, as ever, requires lawyers capable of thinking independently and persuading the true word. R.S. Katsavets rightly argues that judicial rhetoric, being an important element of the general culture of the trial process, is now of considerable relevance. In particular, it is stressed that there is a shortage of speaking skills of contemporary lawyers, so the legal, ethical and linguistic culture of the participants in court debates should take an appropriate place among the scientific interests of contemporary researchers.

Of course, one can not diminish the influence of emotionality on the quality of public speaking. In research and teaching aids devoted to the culture of litigation, the view is expressed that the speech must be figurative, emotional. Given the excessive amount of stationery, artificial, laconic linguistic means in today's official speech, the increased attention to the emotionality of speeches is entirely justified. However, excessive passion for artistic means can only be detrimental.

The clarity of the opinions expressed and their correct understanding are ensured by adherence to the norms of the literary language: the corresponding rules in the selection of vocabulary, the formation of grammatical forms, the combination of words, the construction of sentences and the drafting of procedural documents. Only if the literary norms are observed, the court speech will be effective and will help to establish the truth in the trial. In addition, she will testify to the high professional level of the speaker and will be an important factor in his professional reputation.

Key words: rhetoric, judicial rhetoric, litigation, culture, oratory, litigation.

Попри суттєві відмінності у виступах різних учасників судового процесу, можна назвати спільні ознаки судових промов, а саме: прагнення переконати в істинності висловлюваних тверджень, обґрунтованість цих тверджень та переконлива аргументація, апелювання до аналогічних прикладів, доцільність і доречність засобів красномовства.

Теоретик і практик судової риторики П. Сергєйч свою книгу «Мистецтво мовлення на суді» починає словами: «Щоб гідно і професійно здійснювати функцію обвинувачення чи захисту на суді, треба вміти говорити» [1, с. 17]. Відповідна належна підготовка судочинця і кож-

ного учасника процесу стає запорукою успішності справи і торжества справедливості. Кожен, кому надається право виступити в суді, повинен мати відповідну ораторську підготовку. Роль риторики у встановленні суспільної гармонії стає ключовою.

У різні часи свого становлення і розвитку риторика завжди була у центрі інтересів найяскравіших представників науки. Так, її досліджували і вивчали Аристотель, Платон, Софокл, Цицерон, Квінтіліан, Ісократ, Лісій, Кирило Туровський, Сковорода, Феофан Прокопович, Петро Могила, С. Пороховщиків, М. Ломоносов, А. Коні та ін. Генезу риторики в історичній, лінгвістичній, психологічній,

культурологічній ретроспективі простежували і опрацьовували Р.С. Кацавець, В.В. Молдован, Л. Мацько, О. Олійник, М. Ясинок, В. Гончаренко, Д. Фіолевський, Ю. Шемшученко, О. Сацок, Г. Сагач, О. Обласова, Н. Мандрик, Н. Чибісова, О. Тарасова, Є. Харитонов, С.Д. Абрамович, Н. Колотілова, М. Гаспаров, Ю. Рождественський, Н. Кошанський, В. Шенберг, З. Савкова та ін.

Тому, аналізуючи наукові праці дослідників риторики, маємо можливість пересвідчитися, що судочинство різних історичних епох, особливо античності, значно відрізнялося від сучасного судового процесу, зокрема кількістю учасників, що можуть брати в ньому участь. С.Д. Абрамович, В.В. Молдован, М.Ю. Чикарькова цілком слушно зазначають, що на зміну античному «захисту самого себе» прийшло повне й об'єктивне вивчення особи підсудного та обставин справи. Кожне слово набуло особливої ваги, а тому мало бути якомога точнішим, передусім у суді першої інстанції [2, с. 21].

Слід визнати, що українське суспільство нині потребує юристів, спроможних мислити самостійно і переконувати правдивим словом. Р.С. Кацавець справедливо стверджує, що судова риторика, будучи важливим елементом загальної культури судового процесу, нині набуває неабиякої актуальності [3, с. 12]. Вважаємо, що нині наявний дефіцит ораторської майстерності сучасних правників, тому правова, етична та мовленнєва культура учасників судових дебатів повинна посісти належне місце у колі наукових інтересів сучасних дослідників.

У своїй публічній лекції у Києво-Могилянській академії видатна українська поетеса Ліна Костенко окреслює стан сучасної мовної культури, а точніше безкультур'я, у нашому суспільстві. Зокрема, вона вважає, що мовне й мовленнєве безкультур'я багатьох представників владних структур й інформаційного простору в країні стають «зоною бід», з якої треба виходити, аби не стати «людьми великої динаміки, але вузького інтелекту» [4]. Повною мірою це зауваження стосується і сфери судочинства.

Р.С. Кацавець пропонує досліджувати проблему риторики в аспекті її впливу на ораторську майстерність сучасних промовців через призму «думка – мова – мовленнєвість». Дослідник зазначає, що одним із найвищих ідеалів суспільства є гармонія особистості і суспільства, істини і краси. Досягти цього ідеалу або хоча б наблизитися до нього допоможе ораторська майстерність, якщо зможе творчо поєднати античні концепції та сучасні реалії, якщо суспільно-політичні засади будуть корелювати із морально-етичними [3, с. 13]. Серед суттєвих вад сучасної української юридичної мови дослідник називає використання казенних штампів, калюк, що пояснюється багаторічною практикою ведення в Україні судочинства російською мовою. Її негативний вплив на українську мову виразився у запозиченні та невдалих перекладах професійних фразеологізмів і певних мовних формул, які збіднюють мову, роблять її штампованою, штучною, що зрештою не сприяє досягненню головної мети судочинства – всебічному й об'єктивному вивченню обставин справи та винесенню справедливого обґрунтованого рішення. Тож, вочевидь, постає завдання позбутися цих «здобутків» тоталітаризму і державницької ідеології, успадкованих українською правничою лексикою. Учений вказує також і на інші серйозні недоліки, як, наприклад, спрощеність композиції обвинувальної і захисної промов.

Організація матеріалу є одним із важливих чинників ефективного публічного виступу, зокрема судової промови. Античні автори вважали вдалий початок запорукою успішності всього публічного виступу. Відомо, що Цицерон пропонував застосовувати у вступі особливий спосіб впливу на слухачів «шляхом тонких лестощів» [5, с. 87].

Безумовно, не можна применшувати впливу емоційності на якість публічного виступу. У наукових дослідженнях і навчальних посібниках, присвячених культурі судо-

вої промови, висловлюється думка, що промова має бути образною, емоційною. З огляду на надмірність канцелярських, штучних, калюкованих мовних засобів у сучасному офіційному мовленні, посилена увага до емоційності промов є цілком виправданою. Проте надмірне захоплення художніми засобами може лише зашкодити. Доречно згадати думку А. Шопенгауера, який вважав, що надмірність слів затемнює думку, яку нам повідомляють. Кожне зайве слово, що вживається для роз'яснення, насправді чинить зворотню дію. Багато слів для небагатьох думок свідчить про посередність мовця, і навпаки, ознакою непересічної особистості є вміння викласти багато думок у небагатьох словах [6, с. 50].

Р.С. Кацавець зазначає, що у судовій промові дається авторська оцінка фактів, яка може виражатися конструкціями: *я вважаю, я думаю* та ін. Ці мовні формули допомагають ораторові залучити всіх учасників судового процесу до своїх розмірковувань. Результати досліджень доводять, що для обвинувальної промови, на відміну від захисної, притаманна більша категоричність суджень. Категоричність думки виражається у таких мовних конструкціях: *я заявляю, я стверджую, я запевняю, я наполягаю* і подібних дієслівних формах. Захисній промові категоричність притаманна значно меншою мірою, особливо тоді, коли адвокат не має достатніх підстав оскаржити кваліфікацію злочину. Тут робочими будуть вирази іншого типу: *на мою думку, я сподіваюся, я вважаю за можливе* і под. Р.С. Кацавець зауважує, що мовний вплив на учасників судового засідання досягається точністю слововживання [3, с. 14]. Проте прикро, що, наводячи приклад зразкової судової промови, дослідник звертається до російськомовної практики. Звичайно ж, не слід применшувати оригінальності і довершеності промови видатного правознавця С.А. Андрієвського, справді непересічної творчої особистості. Він яскраво і влучно оцінив «блискучість» експертизи Сорокіна, зазначивши, що вона настільки «блискуча», що заважала дивитися і бачити. Але, напевне, ретельне вивчення матеріалів вітчизняної судової практики виявило б не менш яскраві приклади, особливо після зауважень про вплив російської мови. Навряд чи доречним слід також вважати звернення до С.А. Андрієвського, який ілюструє неправильність слововживання. Його зауваження, зроблені на початку ХХ ст., є цікавими і показовими. Проте, оцінюючи ораторське мистецтво сучасних правників і вказуючи на його дефіцит, було б більш коректним наводити сучасні приклади «неточного слововживання, що призводить до неправильних висновків і навіть до помилкового формулювання обвинувачення».

Метою судової промови є переконати суд в істинності певних тверджень, які задля досягнення цієї мети мають бути обґрунтованими. Тож судовий оратор повинен вміти обґрунтувати свою позицію і переконати учасників судового процесу у хибності тверджень протилежної сторони. Для цього слід володіти законами логіки. Не викликає сумнівів, що логічність є підґрунтям обґрунтованості, а, отже, і доказовості судової промови. Логічність є також важливим принципом ведення судової полеміки. Проте основою реалізації логічності є достатній словниковий запас промовця, що допоможе підібрати найбільш точні мовні формулювання для вираження своєї думки і адекватного опису фактів.

Ф. Бейл і Д. Каппс зауважують, що вміння вести судову полеміку є мистецтвом, як про це писав видатний англійський адвокат-практик ХІХ ст. Ріхард Гарріс. Він мав багатий досвід ведення захисту на судових процесках. У своєму підручнику з практичної адвокатури – першого в історії європейської юридичної освіти – Р. Гарріс дав чіткі рекомендації щодо захисту в суді: «Не слід вдаватися до штучних прийомів заради того, щоб досягти засудження людини, але через те, що предметом промови є злочинна дія, не обов'язково слід уникати таких прийомів. Обов'язок

обвинувача полягає в тому, щоб довести вину підсудного перед присяжними, але якщо це можна зробити чесними способами. Щоб досягти цього, факти необхідно викладати у природній послідовності (це мистецтво), у найбільш стислій формі (це мистецтво) і якомога більш просто (це також мистецтво)» [7, с. 21].

Неважко побачити, що кожна із наведених рекомендацій передбачає володіння достатнім словниковим запасом. Цей же фактор виявляється визначальним для чіткого виокремлення предмета полеміки та зрозумілого вираження позицій її учасників. Справді, нечітко сформульоване твердження, неточне чи занадто багатослівне вимагає, щоб його повторили у коротшій і більш зрозумілій формі, переказавши на мову зрозумілу.

Ще однією вадою сучасних публічних виступів є невміння їх авторів вислухати позицію протилежної сторони. Широкий загал переконується в цьому щодня, слухаючи політичні суперечки, якими рясніє сучасне телебачення і радіо. Йдеться не лише про банальну невихованість, коли ті, хто сперечаються, перебивають одне одного. Йдеться також про неухильність і неспроможність розуміти слова іншої людини. Уміння слухати виступає невід'ємною ознакою судового спору. Щоб розуміти сказане процесуальним супротивником саме так, як він того хоче, треба вміти слухати.

Щоб судовий спір був результативним, потрібно, щоб сторони, з одного боку, вміли адекватно виразити свої позиції, володіючи для цього фактами і достатніми мовними засобами вираження, а з іншого, були стриманими і могли сприйняти слова інших учасників спору. В основі обох цих умов лежить достатня розвиненість мови учасників судового процесу.

Р.С. Кацавець робить акцент на тому, що особливо ретельно слід добирати слова, які описують фактичний бік справи. Загалом, проблема мови і мовлення повинна по-

стійно бути в центрі уваги судового оратора, це дозволить досягти високого рівня мовно-мисленнєвої майстерності [3, с. 15].

Не втрачають своєї актуальності загальні поради з культури мови, що давалися у різний час відомими майстрами слова, зокрема Г. Сагач, А. Коваль, А. Токарською та ін. Складаючи судові промови, слід уникати лексичних повторів, просторічних виразів та жаргонізмів, слід дотримуватися кодифікованого тлумачення юридичних термінів і понять.

Специфічність мовлення судових ораторів проявляється також у широкому вживанні віддієслівних іменників, дієприслівникових і дієприкметникових зворотів, прямої мови, складних речень. Щодо останніх слід зазначити, що їх сприйняття «на слух» є складнішим, ніж сприйняття у письмовій формі. Тому в усному, а особливо спонтанному мовленні під час судових дебатів переважувати промову складними реченнями не варто. До того ж, і самому промовцю важко стежити за грамотністю складних синтаксичних утворень. П. Сергєїч давав судовим ораторам таку настанову: «Віддавайте перевагу коротким реченням. Дотримуйтеся правила, що кожна нова думка вимагає нового речення... Довгі висловлювання малопереконливі» [8, с. 38].

Підсумовуючи, зауважимо, що чіткість висловлюваних думок і правильне їх розуміння забезпечуються дотриманням норм літературної мови: відповідних правил у доборі лексики, утворенні граматичних форм, сполученні слів, побудові речень та у складанні процесуальних документів. Лише за умови дотримання літературних норм судова промова буде результативною і сприятиме встановленню істини у судовому процесі. Крім того, вона засвідчить високий професійний рівень оратора та стане важливим чинником його професійної репутації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Сергєич П. Искусство речи на суде. М.: Юрид. литература, 1988. 380 с.
2. Абрамович С.Д., Молдаван В.В., Чикарькова М.Ю. Риторика загальна та судова: навч. посіб. К.: Юрінком інтер, 2002. 416 с.
3. Кацавець Р.С. Судова промова: мовний аспект. Адвокат. 2010. № 12 (123). С. 12–15.
4. Костенко Л. Культура мислення як фактор державотворчий. Києво-Могилянська академія. Публічна лекція № 10. К., 2000. 32 с.
5. Цицерон. Три трактата об ораторском искусстве. М., 1972.
6. Хамітов Н., Гармаш Л., Крилова С. Історія філософії. Проблема людини та її межі: навч. посіб. К.: Наук. думка, 2000. 272 с.
7. Шопенгауэр А. Эристика, или искусство спорить. СПб., 1990. 118 с.
8. Бейл Ф., Каппс Д., Плауден В., Сендфорд К. Організація професійної діяльності юриста: теорія і практика. К., 2006. 321 с.
9. Сергєич П. Искусство речи на суде. М.: Юрид. литература, 1988. 380 с.